

رعایت سلامت معنوی؛ یک ضرورت بین‌المللی پزشکی

Spiritual Health; an International Medical Necessity

Reza Afshari MD, PhD, MPH
E-mail: afshari@mums.ac.ir

دکتر رضا افشاری

سرمدیر محله نظام پزشکی مشهد، مشهد، ایران
عضو فرهنگستان علوم پزشکی ایران، گروه علوم پایه، فرهنگستان علوم پزشکی
ایران، تهران، ایران

مقاومت جسمی توجه علمی به سلامت معنوی نیز ضروری باشد.

ریشه‌شناسی (Etymology) و تعریف

مفهومی که امروزه در زبان فارسی به معنویت (Spirit) اطلاق می‌شود، ریشه لغوی پیچیده‌ای دارد. این واژه در انگلیسی به معنای اصل حیات در حیوانات و انسان است. در زبان لاتین به عنوان (Spiritus) با معنای روح، شجاعت، قدرت و نفس است. Spirare در لاتین به معنی تنفس کردن است. در زبان عامیانه لاتین spiritus معادل لغت یونانی (πνεύμα) pneuma آورده شده است که معادل نفس کشیدن و در متون مذهبی معادل روح آورده شده است. واژه معنویت در مفاهیم فلسفه کلاسیک از مفهوم واژه روح در زبان یونانی (psyche - ψυχή) - که به معنی نفس زندگی (breath of life) است - مستقل است. معنوی: در زبان فارسی به مفهوم "منسوب به معنی، خلاف مادی" تعریف شده است. معنویت در زبان فارسی معادل روحانی: منسوب به (الروح) نیز آورده شده است؛ خلاصه آنکه در لغت، معنویت تعریف ثابتی ندارد. شبیه آن، توافق جامعی برای مفهوم آن هم در متون علمی نیز موجود نیست. معنویت، تابع فرهنگ عمومی در جوامع گوناگون است. با توجه به گوناگونی ارزش‌ها و فرهنگ‌ها در سطح جهانی، تعریف ثابت از "سلامت معنوی" بسیار مشکل و کمتر مفهوم آن به روشنی مستفاد است.

تاریخچه معنویت

معنویت در آیین‌های غیرابراهیمی

فیلسوف چینی کنفوسیوس (۴۷۹-۵۵۱ قبل از میلاد) به طالع بینی و نوعی از معنویت (精神上的) معتقد بود. منسوب به اوست که "بهشت نشانه‌های خوب و بد را به پایین می‌فرستد و خردمندان بر این اساس عمل می‌کنند". در ساختار باز آیین هندو نیز؛ معنویت (Sanskrit: kṣaītrañña, क्षेत्रज्ञ) یک تجربه فردی است و به عنوان سفر یک فرد به موکشا (moksha)، آگاهی از خود، کشف حقایق بالاتر و درک ماهیت واقعی آنها، تعریف می‌شود. در آیین سیک نیز مفاهیم زندگی معنوی و زندگی سکولار در هم تنیده‌اند.

سلامت معنوی در ادیان الهی

در مذهب زرتشت، اوستا به سلامت معنوی توجه کرده است. فصل وندیداد مربوط به محاسبه تظاهرات مختلف ارواح شیطانی و راه‌های

در چند قرن اخیر در اروپا، پارادایم سنتی سلامتی تحت تأثیر یافته‌های علمی و تشکیل ساختار ذهنی تجربه‌گرا در انسان مدرن، از توجه به سلامت معنوی گذر کرد. در باور سکولار، انسان موجودی است مادی و تمام عواطف و احساسات و حتی مسائل روانی و معنوی در ارتباط با بعد مادی انسان تعریف می‌شود. در دنیای غرب امروز؛ تمامی مفاهیم جدید معنویت به معنای پذیرش ایده‌های متعالی نیست. معنویت سکولار بر ایده‌های انسانی در شخصیت اخلاقی مانند عشق، بخشش، مسئولیت، هماهنگی و نگرانی برای دیگران تکیه می‌کند که معادل جنبه‌ای از زندگی و تجربه انسانی است که فراتر از یک دیدگاه صرفاً مادی درک می‌شود، بدون اینکه لزوماً پذیرش باور الهی به همراه داشته باشد.^{۱-۲} البته به نظر می‌رسد که در دهه‌های اخیر و هم راستا با پیدایش فلسفه پسامدرن، معرفت معنویت دوباره به حوزه سلامت بازگشته و حداقل بخش غیرالهی معنویت در دنیای سکولار و سلامت معنوی در نخبگان بین‌المللی پزشکی بازتولید شده است،^۳ که ان‌شاءالله طلیعه بازگشت به ارزش‌های اصیل الهی باشد. این پرسش مطرح می‌شود که چرا مثلاً در کشور نروژ که شاخص‌های سلامتی و اقتصادی در آن در بالاترین حد بین‌المللی قرار دارد، اختلالات بهداشتی روانی، افسردگی، اعتیاد، رنج، خیانت و طلاق کماکان بالا باقی مانده است؟ شاید به یکی دیگر از ابعاد سلامتی توجه نشده باشد. با زمینه‌سازی توسط نماینده نروژ - و پایان سالها مقاومت نمایندگان اتحاد جماهیر شوروی سابق که قطب الحاد را در دنیای آن روز رهبری می‌کرد - هیأت امنای سازمان جهانی بهداشت در سال ۱۹۹۷ میلادی (۱۳۷۶ شمسی) تعریف سلامت را به این شرح ارتقا داد: "سلامت یک حالت دینامیک از تأمین رفاه کامل جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی است و نه فقط نبودن بیماری و نقص عضو".^{۴،۵} لذا به نظر می‌رسد علاوه بر در نظر گرفتن عوامل میکروبی، محیطی و مقاومت جسمی توجه علمی به سلامت معنوی نیز ضروری باشد متعاقباً در تقسیم بندی ICD-10 نیز بعد معنوی افزوده شده است.^۶ اخیراً نیز مفهوم سلامت معنوی (Spiritual health) گسترش یافته است.^{۷-۱۰} مطالعات نشان داده است که کنترل هیجان، افسردگی و خودکشی و نیز بهبود تحمل بیماری‌های لاعلاج و مرگ در بیماران با باورهای معنوی (و یا در صورت تقویت این باورها) بهتر انجام می‌شود.^{۱۱-۱۲} لذا به نظر می‌رسد علاوه بر در نظر گرفتن عوامل میکروبی، محیطی و

سلامت معنوی در ایران اسلامی

به نظر می‌رسد سلامت معنوی در ایران را باید بعنوان یک حق عمومی تلقی کرد. در سطح قوانین کشوری (مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹) آمده است هر کس به جان یا سلامتی یا ... لطمه وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود است.

به پشتیبانی اعتقادات مذهبی و ذخیره بزرگ معارف اسلامی در احاد مردم مسلمان ایران، پزشکان نیز که از کودکی با مفاهیم مذهبی معنویت آشنا می‌شوند - در کنار سایر ارزشهای اسلامی - معرفت معنوی خود را در بهبود عملکرد تخصصی خود بکار می‌گیرند با این وجود و شاید بواسطه اطمینان به تمامیت معنویت بومی و اعتماد به بکارگیری کامل اصول آن توسط جامعه پزشکی، لزوم آموزش و اعمال حاکمیتی اصول سلامت معنوی به تأخیر افتاده است. برای بهبود وضعیت موجود بایستی پهنه وسیع اعتقادات اخلاقی و اسلامی عمیق در سطح ملی را در زمینه معنویت بکارگرفت تا سلامت آسایش و رفاه مردم بیش از پیش تأمین گردد. می‌بایست با همت (۱) در برنامه درسی نظام آموزش پزشکی، آموزش معنوی گنجانده شود، (۲) سلامت معنوی در بازآموزی‌های پزشکی مورد توجه قرار گیرد، (۳) سلامت معنوی در کلیه سطوح پزشکی و به عنوان مثال "حیای ارزش های معنوی در جامعه پرستاری" مورد توجه بیش از پیش قرار گیرند و (۴) گایدلاین سلامت معنوی ویژه فرهنگ خودی تهیه شود

چالشهای سلامت معنوی در جامعه پزشکی

علی‌رغم موقعیت‌های ساختاری در سطح اجتماع در اعمال سلامت معنوی، گسست واضحی بین درک کارگزاران سلامت و بدنه جامعه پزشکی محسوس است که اعتماد دوطرفه این دو گروه را محدود کرده است. فاصله‌ای که شاید حتی بل زدن بر آن در حال حاضر، از پر کردن شکاف موجود در مفهوم ملی و بین‌المللی سلامت معنوی مهمتر باشد در حالیکه سلامت معنوی مورد توجه غرب، استوار به پژوهش و سوار بر اریکه تنبلیات درخشان، در میان جامعه پزشکی این مرز و بوم دلبری می‌کند. اهتمام کافی به بازتشریح ذخایر بومی سلامت معنوی در میان متفکرین جامعه پزشکی وجود ندارد، تعامل با محصولات سلامت معنوی بین‌المللی صورت نمی‌گیرد و حتی از کنار مصادره محصولات معنوی خودمان توسط بیگلائگان به سادگی می‌گذریم.

اگر ابوریحان بیرونی، فارابی، پورسینا و رازی‌ها برگهای زرین سلامت معنوی در فرهنگ خودی را به دانش آن روز مزعفر نمودند و سدها میلان دار عرصه جهانی بودند، امروز در سطح بین‌المللی و حتی ملی، داعیه هم نداریم. اگر مراکز ثبت اطلاعات را جستجو کنید چند تحقیق در زمینه سلامت معنوی از ایران بدست می‌آید؟ که جستجویم ما ... آم

ارزوستا! تلاشها به نظر خیلی کم و خیلی دیر هستند. به این سناریوی فرضی توجه کنید: بیمار سالمندی معتقد است که شکستگی ران پایش که بدون ضربه محکم بوجود آمده است، ناشی از چشم زدن توسط عروس اوست. پزشک متعجب به چشم زدن اعتقاد ندارد و آن را ناشی از پوکی استخوان‌ها می‌داند. در این مثال، نحوه تعامل پزشک و بیمار چگونه باید باشد تا سلامت دنیوی و معنوی بیمار تأمین گردد؟ آیا با دلیل بیمار موافقت کند یا مخالفت کند یا هر دو؟ آیا پاسخ روشنی دارید که حداقل خودتان را قانع کنید؟ دستورعمل پزشکی چیست؟ آیا می‌توانید تصور کنید که کجا می‌توانید اطلاعاتی متناسب با فرهنگ خودمان در این زمینه پیدا کنید؟ آیا صلاح خود دارد؟ ... با درد دل شما را راهنمایی می‌کنم عبارت health eye - evil را در اینترنت جستجو کنید تا حجم اطلاعات مرتبط با آن را در فرهنگ‌های دیگر را ببیند.

مقابله با آنهاست.^{۱۳۱۴} در فرگردهای متعددی از این فصل، بر بیماری‌ها و شیوه مقابله با آنها تکیه شده است. در این فصل آمده: "... نود و نه هزار و نهصد و نود و نه بیماری فراز داد ... زرتشتیان باور دارند که خواجهان اوستا باعث شفاي بیماريها می‌شود. در تاریخ ایران از تریتا به عنوان اولین پزشک نام برده شده است.

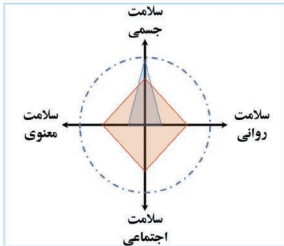
در پیودیت بر نقش مثبت دعا و شفا الهی تأکید شده است. به عنوان مثال پیودیان حسیدی (به معنی تقوا و یا مهربانی) که شاخه‌ای از پیودیان اردوکس هستند از طریق عمومیت بخشی و درونی‌سازی عرفان پیودی، معنویت را به عنوان یکی از جنبه‌های اساسی از ایمان خود ترویج می‌کنند. سلامت معنوی در مسیحیت کاتولیک به معنای عمل به رفتار معنوی در زندگی فردی است که پس از ایمان آوردن رخ می‌دهد. در انجیل آمده است: شما بایستی تنها به خداوند خدمت کنید. اگر شما انجام دهید، خدا شما را با غذا و آب برکت می‌دهد و شما را از بیماری محافظت می‌کند (Exodus 23:25).

تجلی معنویت در اسلام بسیار گسترش یافته و ارتباط آن با سلامت نیز چشمگیر است. خداوند متعال در آیه ۸۰ سوره شعرا می‌فرماید: "وَ إِذَا مَرَسْتُمْ فَيَوْمَ يُشْفَىٰ" و چون بیمار شوم مرا شفا می‌دهد. پیامبر (ص) فرمود: ذکر "لا حول ولا قوة الا بالله" ۹۹۹ در روز شفا می‌دهد که ساده‌ترین آن اندوه است. حضرت امیرالمؤمنین می‌فرماید: قَبْلَ الْقُرْآنِ مَنْ عَشَىٰ فَاشْفَوْهُ مِنْ أَلْوَكَمِ، منهای قرآن بی نیازی نمی‌باشد. از قرآن برای بیماری‌های خود شفا جوید (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۵). حضرت امام سجاد (ع) می‌فرماید: خداوند تو را آسپاس که ... بر مندی و زنده ساختن، بیمار کردی و شفا بخشیدی، عافیت دادی و مبتلا ساختی (بحار الانوار، جلد ۹۰، صفحه ۲۰۰، حدیث ۲۱، ۲۲).

در نگاه دینی علاوه بر مفاهیم بیان‌شده در نگرش اومانیستی، جایگاه معنویت بالاتر مطرح است و علاوه بر بعد جسمی، بعد روحی را نیز شامل می‌شود. در اسلام علاوه بر امور محسوس، راههای شناخت محدود به حس و تجربه نیست بلکه شهود باطنی و معرفت‌شناختی نیز اهمیت متعالی دارد. هدف نهایی کمال در اسلام، نزدیک شدن به خداوند متعال است که این مرتبه را بعد معنوی اسان می‌نامند. از دیدگاه اسلام، میان دینداری و معنویت جدایی نیست.^{۱۳۱۵} البته بایستی معنویت و عرفان را مفاهیمی قلیل تفکیک در نظر گرفت. یکی از معانی لغوی اسلام، "سلامتی" است. الگوی تحقق سلامت معنوی نیز مشتمل بر روش‌هایی است که بیماران را به وضعیت مطلوب می‌رساند و حالیکه از طریق تأمین سلامت جسمی، روانی و اجتماعی بدست نمی‌آیند و در سطحی متعالی تر با اکتفا به نیروهای معنوی و الهی (تفطیر تأثیر دعا) سلامت را تأمین می‌نمایند. تهدد تهدد دینی می‌تواند مسئولیت‌پذیری مسلمانان را در عینیت بخشیدن به توصیه‌های بهداشتی تقویت کند. نظیر پیروی از سنت پیامبر (ص) در مسواک زدن و یا تأثیر شرکت در مناسک دینی و معنوی که احساس تنهایی مؤمنین را کاهش می‌دهد.

تعامل سلامت معنوی در فرهنگ خودی و بیگانه

با توجه به تعدد مفاهیم مرتبط با معنویت در دایره سلامت، تعامل ملی و بین‌المللی آن به نسبت سایر قلمروهای سلامتی (جسمی، روانی و اجتماعی) مشکل‌تر است. به نظر می‌رسد توصیه صاحب‌نظران عرصه سلامت معنوی مبتنی بر در نظر گرفتن دو بعد افقی و عمودی در معنویت بسیار کمک‌کننده باشد که در آن بعد افقی بیشتر بازتاب اتصال انسان با دیگران، طبیعت و خودش و بعد عمودی متوجه اصول عالی معنویت و بازتابی از ارتباط با خداوند است.^{۱۳۱۶} بعد غایی در تحقق هر دو بعد قرار می‌گیرد.

نمودار ۱. چهار بعد سلامت

کمک می‌کند و سعادت بشریت در نزدیکی به خداست. توجه داشته باشید که اگر هر چهار بعد سلامتی را در مورد تمامی بیماران رعایت نمی‌کنیم (بخش قرمز رنگ در نمودار)، به وظیفه پزشکی خود با استانداردهای اسلامی و نیز بین‌المللی عمل نکرده‌ایم. تأمین رفاه کامل بیمار وظیفه ماست. **سیاسه‌گذاری:**

در نگارش این مقاله، علاوه بر نظرات و تجربیات شخصی و مقالات علمی؛ از راهنمایی‌های استاد، دکتر مسلم بهادری و اعضای گروه علوم پایه فرهنگستان علوم پزشکی ایران، و همچنین نوشته‌های استادان و آقایان دکتر علیرضا مرندی، دکتر فریدون عزیزی، دکتر محمود عباسی، دکتر احسان شمسی گوشکی، دکتر محمد جواد ابوالقاسمی و دکتر مجتبی مصباح بهره برده شده است که مطالعه کامل مطالب ایشان را توصیه می‌نمایم. همچنین همکاری کتابخانه فرهنگستان علوم پزشکی ایران و خانم مرزده زهرایی نیز موجب سپاسگزاری است.

اندازه‌گیری سلامت معنوی

هر چند توافق کلی در سطح بین‌المللی در این زمینه وجود ندارد، پرسش‌نامه‌های متعددی نظیر پلوتزین و الیسون، مقیاس SIWB (توسط دلمن و فری)، مقیاس سنجش سلامت معنوی آرل حاصل عملکرد هانگل‌مان، پرسشنامه بیان معنویت توسط مک‌دونالد، سنجش معنوی واتر (SIS) و مقیاس اندازه‌گیری تجارب روزانه DSES و پرسشنامه سید فاطمی و همکاران از جمله مقیاس‌های اندازه‌گیری سلامت معنوی هستند. بدون شک طراحی و استانداردسازی یک پرسشنامه ملی و منطبق بر ارزشهای معنوی عرفی و برگرفته از تعالیم اسلامی ضروری است.

توجه به چهار بعد سلامت در مطب

در اینجا یک مدل عملکردی فرضی بیان شده است: متخصص رادیوتراپی، بیماری را پس از رادیوتراپی برای سرطان پیشرفته‌اش، برای تحت نظر بودن به پزشک عمومی ارجاع داده است. برای تحقق سلامت او چه بایستی انجام دهد؟ در اساس تعریف سازمان جهانی بهداشت، سلامت یعنی تأمین رفاه کامل در چهار بعد جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی (نمودار ۱). لذا: (۱) در بعد سلامت جسمی؛ به بیمار توصیه می‌کنید که داروهای خود مشتمل بر مسکن‌ها را به صورت منظم مصرف کند و مراقب عوارض گوارشی احتمالی مصرف NSAIDها باشد. (۲) در بعد سلامت روانی؛ مراقب احتمال افسردگی بیمار هستید و در صورت نیاز دارو یا روان‌شناسی را توصیه می‌کنید. (۳) در بعد سلامت اجتماعی؛ در مورد هزینه‌های درمان و استفاده از امکانات بیمه یا بیمارستانهای دولتی به بیمار کمک می‌کنید و (۴) در بعد سلامت معنوی (با تفصیل بیشتر ویژه این مقاله؛ الف) در ارتباط با خودش؛ به عنوان مثال به او اطمینان بدهید که خطایی مرتکب نشده که مستوجب دردهای ناشی از سرطان باشد و یاد در حال جرمه شدن نیست خداوند همیشه و همه جا حاضر است و تمام پندگشتی را دوست دارد. ب) ارتباط با دیگران؛ احساس مثبت وی نسبت به فرزندان و آشنایانش را با تأکید به توصیه‌های معنوی تقویت کنید (در ارزشهای معنوی به بخشش اهمیت زیادی داده شده است). ج) ارتباط با محیط؛ به او یادآوری کنید که چقدر بر محیط تأثیر گذاشته است، چقدر به فقر کمک کرده و فرزندانش کارهای خیر او را ادامه خواهند داد. د) ارتباط متعالی با خداوند؛ به او اطمینان بدهید که پزشکی وسیله است و شفای الهی در هر مرحله‌ای از بیماری ممکن است، ذکر و یاد خداوند به تحقق شفا

لطفاً به این مقاله از ۱ تا ۲۰ امتیاز بدهید.

کد این مقاله:

۶۶۰۱

شماره پیامک مجله:

۳۰۰۰۷۸۸۸

نحوه امتیازدهی: امتیاز: شماره مقاله

نمونه صحیح امتیازدهی (چنانچه امتیاز شما ۲۰ باشد): ۶۶۰۱-۲۰

References:

1. Abbasi M, Shamsi Goushi E, Abolghasemi MJ. Introduction to Spiritual Health. Tehran, Iran: Hoghoghi Publishing; 2013. (In Persian)
2. Mesbah Yazdi M. Spiritual Health in the View of Islam. Tehran, Iran: Hoghoghi Publishing; 2013. (In Persian)
3. Azizi F. Spiritual Health: A New Dimension of Health. Tehran, Iran: Hoghoghi Publishing; 2014. (In Persian)
4. Chapman LS. Spiritual health: a component missing from health promotion. Am J Health Promot. 1986;1:38-41.
5. World Health Organization. Executive Board 101st Session, Resolutions and Decisions. EB101.1998/REC/1; 1998 Jan 22. Available from: http://apps.who.int/gb/archive/pdf_files/WHA52/ew24.pdf
6. Larson JS. The World Health Organization's definition of health: Social versus spiritual health. Soc Indic Res. 1996;38:181-92.
7. Carey LB, Cohen J. The Utility of the WHO ICD-10-AM Pastoral Intervention Codings Within Religious, Pastoral and Spiritual Care

Research. J Relig Health. Forthcoming 2015.

8. Schreiber C. Spiritual health care. Aust Nurs Midwifery J. 2014;21:47.
9. Bolhari J. Augmenting spirituality into the concept of spiritual health. Q J Med Ethics. 2010;4:105-12. (In Persian)
10. Moeini M, Ghasemi TM, Yousefi H, Abedi H. The effect of spiritual care on spiritual health of patients with cardiac ischemia. Iran J Nurs Midwifery Res. 2012;17:195-9.
11. Sadat Aghahosseini S, Rahmani A, Abdolhazadeh F, Asvadi Kermani I. The Relation between Awareness of Cancer Diagnosis and Spiritual Health among Cancer Patients. J Caring Sci. 2012;1:67-72.
12. Afshari R. Journal of Mashhad Medical Council; the Cultural Axis of Support for Medical Community. J Mashhad Med Counc. 2013;17:1. (In Persian)
13. Afshari R. Education and Health in Shahnameh (National Epic of Iran). Mashhad, Iran: Mashhad University of Medical Sciences Publication; 2012. (In Persian)